

Theologie en volkscultuur: een

Ooit waren wij heidenen. Onze voorouders geloofden in Wodan en Freija, en dat geloof doortrok hun hele leven. Hoe verhouden v krijgt het evangelie vorm in andere culturen, en hoe ver kun je daarin gaan voordat je essentiële elementen overboord gooit cultuur ons nog steeds beïnvloedt. Over deze zaken gaat het symposium 'Theologie en Volkscultuur, in gesprek met het werk van

tekst Jan Dirk Wassenaar, beeld Martin van Dalen

Op 29 februari 2016 kwam een plotseling einde aan het leven van dr. Henk Vreekamp. Hij werd bekend als man van 'Kerk en Israël', waarvoor hij van 1984 tot 2002 werkzaam was. Aan het einde van de jaren '90 verschoof zijn belangstelling in de richting van zijn heidense wortels. Voor de goede orde: 'heidens' kan dan de betekenis van 'vóórchristelijk' hebben maar bij die aanduiding kun je zeker ook denken aan 'van de volken', anders dan 'van Israël'.

Of het nu ontwikkeling was of een omslag, de bezinning van Vreekamp resulteerde in drie boeken over de geestesgesteldheid van 'de' Veluwe: *Zwijgen bij volle maan* (2003), *De tovenaer en de dominee* (2010) en *Als Freya zich laat zien* (2013).

In juni vorig jaar schreef dr. Wim Dekker dat het nog te vroeg was om uitspraken te doen over de theologische erfenis van Vreekamp. Zijn bijdrage was wel bedoeld als een voorzet.

Er komt nu wel een symposium, op 23 maart vindt het plaats in de vestiging Amsterdam van de Protestantse Theologische Universiteit. De titel luidt 'Theologie en volkscultuur'. Bij die combinatie van begrippen doen zich twee vragen voor. De eerste: wat is volkscultuur? De tweede: is het theologisch wel juist om bij de volkscultuur aan te sluiten?

Demonische werking

Laat ik meteen maar zeggen dat we heel erg moeten uitkijken met begrippen als 'volksaard' en 'volkseigen'. Deze begrippen kunnen op romantische dan wel nostalgische wijze ingekleurd worden. Dan kom je bij zoiets als folklore uit.

Er is ook een gevaarlijker invulling mogelijk, in etnische of nationalistische zin. Wie dat doet, raakt

in het vaarwater van 'Blut und Boden', 'Eigen volk eerst' en dergelijke. In dit verband een citaat van dr. Oepke Noordmans, die eens gezegd heeft dat de cultuur van het eigene ook een demonische werking kan uitoefenen: 'Folklore en heidendom raken elkaar gemakkelijk, zoals wij aan Duitsland gezien hebben.'

Dat neemt niet weg dat vanuit de invalshoek van 'volksaard' en 'volkseigen' best iets te zeggen is over de geestesgesteldheid in een bepaald gebied. Vreekamp heeft dat voor de Veluwe gedaan. Op het symposium hopen Ard ten Brinke en ik een workshop te verzorgen over 'Het Saksische godsbeeld'. Mij zijn - als Fries en na ruim achttien jaar predikantschap in Friesland - vooral in de eerste jaren van mijn predikantschap in Hellendoorn vaak vragen gesteld in de trant van 'Geloven de mensen hier anders dan in Friesland?' Die vraag kan ik bevestigend beantwoorden.

Incarnatie

Voor het begrip 'cultuur' ga ik liever te rade bij drs. Hinne Wagenaar, die ook een workshop verzorgt. Enkele jaren geleden verscheen van zijn hand het boek *Op ús eigen wize*. Daarin is hij op zoek naar een contextuele Friese theologie.

Wagenaar spreekt met betrekking tot contextuele theologie in het algemeen over 'het dynamische en integrale proces van incarnatie van het evangelie in een concrete historische en culturele situatie. Dat gaat op zo'n manier dat het evangelie op authentieke wijze tot uitdrukking gebracht wordt in de lokale context én tegelijk ook op een profetische wijze die context transformeert. Contextualisatie stelt het volk van God in staat om het

evangelie in gehoorzaamheid aan Christus vorm te geven in de eigen cultuur en de eigen omstandigheden.' Het is wel duidelijk: er is bij contextualisatie niet alleen sprake van aansluiten bij de cultuur, maar ook van een kritische benadering van de cultuur. Daarover straks meer.

Gekleurde overlevering

Wagenaar stelt dat we voor een contextuele Friese theologie niet terug moeten naar de voorchristelijke tijd. Hij vindt dat onnodig en onmogelijk. Onnodig omdat er in de geschiedenis van het christendom in Friesland voldoende materiaal aan taal, cultuur en geschiedenis ligt voor een eigen identiteit. Onmogelijk omdat de op z'n minst gekleurde overlevering via de missionarissen bezwaarlijk als norm gehanteerd kan worden.

Die laatste kwestie dient zich ook aan bij het werk van Vreekamp. Prof. dr. Fred van Lieburg spreekt op het symposium over 'Volk, cultuur en geschiedenis'. Hij heeft jaren geleden de volgende kritische kanttekening over *Zwijgen bij volle maan* geplaatst:

'Vreekamp maakt van 'het heidendom' een soort zelfstandige godsdienst, dat je naast godsdiensten als jodendom en christendom zou kunnen plaatsen en dat in de *Edda* zelfs een eigen 'heilig boek' zoals bijbel of koran zou bezitten. Maar spreken over 'het heidendom' blijft een functie van het jodendom of christendom zelf. Het is slechts een manier waarop een geloofssysteem eenheid en duiding geeft aan de religieuze voorstellingswereld die men wil beïnvloeden en veranderen. Zeker in de context van een kersteningsproces zoals in vroegmiddeleeuws Europa, blijft het een construc-

Henk Vreekamp was verknocht aan de Veluwe. Hier het Uddelermeer.

spanningsvolle relatie

volkscultuur en evangelie zich tot elkaar, hoe? De vraag is ook of, en zo ja hoe die oude aan Henk Vreekamp'. Een vooruitblik.

tie die door missionarissen op strategische wijze werd gehanteerd en ingevuld, of soms zelfs bewust werd aangescherpt en aangedikt om de eigen boodschap en doelstelling des te beter te laten uitkomen.'

Van Lieburg had trouwens nog een punt van kritiek. Hij vindt dat Vreekamp een te directe lijn van het heidendom van de Germaanse mythologie naar dat van het huidige neo-paganisme trekt.

Gefascineerd door het heidendom

Vreekamp was gefascineerd door het heidendom. Met zijn leermeester K.H. Miskotte kon hij zeggen: 'Wij willen het heidendom eren.'

Dat brengt ons bij de tweede vraag: of het theologisch wel juist is om bij de volkscultuur aan te sluiten. Anders gevraagd: heeft de auteur van *Zwijgen bij volle maan, De tovenaer en de dominee* en *Als Freyja zich laat zien* zich niet te veel aan het heidendom uitgeleverd?

Bij die gedachte kom je uit als het zo zou zijn dat Vreekamp wat hij van de joodse traditie geleerd had, overboord gezet zou hebben. Dat is de vraag die prof.dr. Rinse Reeling Brouwer hoopt te beantwoorden. Dat zal hij doen in de lezing met de titel 'Volkscultuur beschouwd vanuit de reformatische theologie; kritiek op de natuurlijke religie, vanuit de openbaring aan Israël'.

Ongetwijfeld zal hij dan ingaan op het laatste boek van Vreekamp: *Het jaar van Vivaldi*. Daarin betoogt de schrijver niet meer en niet minder dan dat de christen niet alleen de joodse kalender en de christelijke moet onderhouden, maar ook de heidense (natuur)kalender.

Nog twee voorbeelden van het spanningsveld tussen theologie en volkscultuur. In *Op ús eigen wize* legt Wagenaar de symbolen op de Friese stola uit, die hij in 2012 bij zijn afscheid van de protestantse gemeente Wurdum en omstreken had gekregen: het hartvormige blad van de gele plomp (gebruikt op de Friese vlag) brengt hij in verband met de liefde van God de Vader, het Elfstedenkruisje met het kruis van God de Zoon, de kieviet met God de Heilige Geest, waarbij hij uit een meditatie van Noordmans citeert, die de kieviet 'Gods vogel' genoemd heeft.

Om eerlijk te zijn: dit maak ik theologisch niet mee, ik vind dat hier een grens wordt overschreden. Bijbelse uitingvormen worden zo verdrongen door emblemen uit de Friese cultuur. Dan krijgen 'inheemse' betekenissen de overhand over wat ons vanuit de openbaring wordt aangereikt.

Mythisch bestaan

Het tweede voorbeeld. In 1946 werd Willem Barnard hulppredikant, in 1947 predikant van de hervormde gemeente Hardenberg. Hij heeft in die tijd verschillende gedichten geschreven over 'Dominee zijn op een dorp / ergens in Overijssel'.

In een daarvan heeft hij het over zichzelf als 'Ik, onwennig in dit oosten', in een ander zegt hij: 'wij zijn er praktisch ontheemden / uit een ver westen herkomstig.'

Terugblikkend noemde Barnard in 1983 het landschap van Overijssel 'een heel eigen land, een heel eigen sfeer, verdiept, bijna middeleeuws, die wereld'. (...) Daar leefde op een of andere manier een ongebrokenheid van bestaan. Die mensen leefden eigenlijk in een mythisch bestaan, terwijl ik als

stadsmens, als twintigste-eeuwer, als theologenjongen ook, het gevoel had: daar kan ik niet zo maar bij aansluiten. Ik kan niet zeggen: jullie zijn al een beetje religieus, nou geef ik daar nog het naamkaartje 'Jezus Christus' aan en dan zijn we het met elkaar eens. Ik had het gevoel dat wat je in de bijbel las, daar met de grootste eerbied en tegelijkertijd met de grootst mogelijke kritische felheid tegenover stond, maar ik kwam er natuurlijk niet uit.'

In 2006 schreef hij over 'een nog ongebroken christendom' ... 'in Hardenberg, bij die boerenbevolking': 'Men kwam om te worden gesticht, niet om wat te leren zoals je dat aantreft in het jodendom (...)' Inmiddels liggen 1946 en 1947 zo'n 70 jaar achter ons. Maar er is nog steeds sprake van volkscultuur, in alle delen van ons land.

De vraag is wat we daar theologisch mee aan moeten. Barnard kwam er niet uit. Wij zullen er op 23 maart ook niet uit komen. Wel zullen we meer zicht krijgen op de relatie tussen theologie en volkscultuur. Henk Vreekamp heeft dat thema op een geheel eigen wijze aan de orde gesteld. Het is de hoogste tijd zijn erfenis nader te doordenken!

Dr. Jan Dirk Wassenaar is protestants predikant te Hellendoorn

Theologie en Volkscultuur. In gesprek met het werk van Henk Vreekamp. Met lezingen en workshops van o.a. Rinse Reeling Brouwer, Fred van Lieburg, Jan Dirk Wassenaar, Ard ten Brinke, Theo Hetteema, Leo Mietus, Hinne Wagenaar, Hanna Rijken en Wim Dekker.

Informatie & aanmelden: pthu.nl/actueel/agenda

